

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Віктор Ємельянов

ПОМСТА

(Політичні судові процеси на Ніжинщині у II половині 20-х рр.)

У 1921 році, майже через рік після закінчення жорстокої громадянської війни, уряд Радянської України видав Закон «Про амністію робітникам і селянам, які служили у ворожих арміях і знаходяться за кордоном». У ньому було заявлено: «...Вільний від почуттів помсти своїм супротивникам, Робітничо-селянський Уряд України... вважає своїм обов'язком звільнити робітників і селян УРСР, які знаходяться на чужині під гнобленням авантюристів світового капіталу, даруванням цілковитої амністії надати їм можливість до вільного повернення на Україну, для участі у творчій роботі по відродженню і зміцненню країни, а тому Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет постановляє: I. Дарувати цілковиту особисту амністію... робітникам і селянам УРСР, що брали участь як рядові у громадянській війні в лавах армії Скоропадського, Петлюри і Денікіна, Врангеля та інших ворогів робітничо-селянської влади...».¹

Без сумніву, цей закон зустріли з великим полегшенням у тисячах українських сімей, рідні яких у свій час вели збройну боротьбу проти більшовиків на фронтах громадянської війни. З'явилася надія, що вони повернуться до мирного життя і що влада не на словах, а на ділі проявить милосердя до своїх колишніх супротивників. Колишні гетьманці, петлюрівці, денікінці почали виходити з підпілля і реєструватися в органах ДПУ, багато почало, повертаючись з-за кордону на Батьківщину. Так продовжувалось декілька років, але потім влада вкотре довела, чого коштують її обіцянки, почавши переслідувати всіх, хто повірив їй в 1921 році. У другій половині 20-х років на Ніжинщині, як і по всій Україні, пройшли арешти колишніх солдат і офіцерів білогвардійських та національних військ, а незабаром над ними відбулися судові процеси з дуже жорстокими вирокami. Почалася помста переможців над переможеними, і першими під удар так званого радянського правосуддя на Ніжинщині потрапили ті, хто служив у свій час у денікінській армії.

ДЕНІКІНЦІ.

На початку квітня 1925 року в брудній самарській пивниці зустрілося двоє старих земляків. Вони народилися і прожили більшу частину свого життя у містечку Івангород, що на Чернігівщині. З першого погляду, їх розмова була звичайною для такого випадку, але якщо хтось пильно придивився б до виразу їх облич, то зразу б зробив висновок, що ці люди нервують і кожен думає про своє. Дійсно, Семен Бурлака і Наум Фількенштейн, а це були вони, почувалися дуже напружено, і ця напруга зростала. Фількенштейн радів, що він, нарешті, знайшов вбивцю своїх батьків, а те, що це Бурлака, він був упевнений і чекав слушної хвилини, щоб закінчивши їхню розмову, бігти в Самарське ДПУ із заявою. Бурлака ж слухав свого співрозмовника, а на душі в нього шкребли кішки. Мабуть, даром цей землячок зупинив його серед вулиці, і з цього не вийде нічого доброго. Так воно і сталося — через півгодини в Самарському ДПУ лежала вже заява Фількенштейна, в якій він повідомляв чекістів, що знайшов у Самарі колишнього офіцера денікінського карного загону, винного у смерті його батьків у 1919 році. А через два дні Бурлака був заарештований і етапом відправлений на Ніжинщину для проведення слідства.

Таким був початок цієї справи колишніх денікінців і процесу, який відбувся над ними у 1927 році. Перед тим, як самарські чекісти відправили заарештованого у рідні місця, вони одержали від нього декілька свідчень: «У 1915 році був мобілізова-

ний до армії, де і прослужив до 1917 року... Під час денікінщини я пішов служити рядовим до поліції Івангорода. За наказом волосного начальника брав участь в арештах Харченка та Нестеренка...».² В той час Бурлака не знав, що Наум Фількенштейн звинуватив його у скоєнні військових злочинів під час громадянської війни: «Його батько був стражником Івангородської волості до революції... У 1919 році, повернувшись додому, я пішов до Червоної Армії, де займався культурною частиною. У цей час Бурлака та його брат Федір були проти радянської влади і переховувалися в лісі. Декілька разів кидали в нашу хату бомби, а потім розграбували все наше майно. Це все відбувалося під керівництвом Семена Бурлаки, котрий під час денікінщини став на чолі їх загону. Він вбив моїх батьків та сестру, намагаючись довідатись, де я переховуюсь. Потім мого батька повісили біля хати, а матір зарубали шаблями. Цей каральний загін під керівництвом Семена Бурлаки знищив дуже багато радянських працівників і комуністів».³

Одержавши такі документи, ніжинські чекісти почали виснажливі допити Бурлаки, але той стояв на своєму: «Під час радянської влади взимку 1918 року я працював у земельному відділі. У той час на нашу волость налетіла банда Ангела, що входила до петлюрівських військ, котрі все розтрошили, а тих, хто не встиг втекти, мобілізували до свого війська. Так я попав до них і хотів втекти, але боявся, що мене вб'ють червоні... Додому я повернувся тільки після приходу денікінських військ, але мене знову мобілізували. Мені потрібно було йти або на фронт, або вступити до їх міліції, що я і зробив. Я був рядовим стражником, але відступав з білими до Кременчука, а потім пішов служити в Червону Армію, з якої демобілізувався у 1921 році».⁴ Більше від нього слідчий добитися нічого не зміг і тоді вони взяли за свідків. У першу чергу знову відшукали Наума Фількенштейна, але той нічого не зміг додати до своєї самарської заяви і радив ніжинським чекістам звернутися до брата Абрама, мовляв, той краще знає історію загибелі їх батьків. Останній у своєму довгому листі всі події та факти 1919 року на Івангородщині зліпив до єдиної купи, звинувачуючи Бурлаку разом з денікінцями Орловським та Чернегою в організації єврейського погрому, але прямих доказів проти звинувачених не дав, тому що в цей час він в Івангороді не був і нічого сам не бачив. Мабуть, розуміючи всю хибність своїх звинувачень: «Всі вбивства проходили під керівництвом Куцика, Орловського і Бурлаки»,⁵ Абрам Фількенштейн радить слідчим зібрати свідчення за допомогою місцевих органів радянської влади. Ті, дійсно, намагалися допомогти чекістам, але і нові свідки не могли задовольнити їх.

Із свідчень Турчина М. Т.

«При яких обставинах Бурлака почав служити у денікінській армії, я не знаю... Активними офіцерами були Куценко, котрий зараз на еміграції, і Орловський, який працює вчителем у місті Кам'янець-Подільську... Бурлака був рядовим».

Із свідчень Хоменка А. П.

«...Бурлаку у офіцерській формі я не бачив, і про те, що він брав участь у репресіях, я не знаю... Як казали люди, 18 червоноармійців було розстріляно на станції Крути під керівництвом Орловського і Куценка».⁷

У тому, що в цій справі все більше згадується Орловський, нічого дивного не було. Ще в жовтні 1925 року ніжинські чекісти знали, що цей колишній офіцер проживає в Кам'янець-Подільському і працює вчителем. Орловський, повіривши в амністію, сам з'явився до місцевого ДПУ, де все про себе розповів. Його відпустили, але в Ніжин були направлені дані Орловського для перевірки, де тільки цього й чекали. Для майбутнього судового процесу фігура Орловського була дуже вигідна — справжнісінький «офіцер-золотопогонник». Тому Орловського заарештовують і направляють також до Ніжина, але поки колишній офіцер десь «мандрює» під конвоєм, слідчі знову повернулися до Бурлаки. Йому 2 листопада 1925 року було пред'явлено звинувачення, від якого Бурлаку пройняв страшний жах. Він добре розумів, що слідчі підводять його під страту, і він у повному відчаї пише губернському прокурору: «Мене звинуватили, що я служив офіцером у денікінському карному загоні і брав участь у репресіях проти партробітників і пролетаріату... Ніколи в житті я не був навіть ефрейтором, і раптом 2 листопада 1925 року мене зробили офіцером, що є знущанням над моєю особистістю... Запросіть на мене нові документи... Я дуже прошу вас дозволити мені очні ставки з тими, хто дав на мене такі свідчення...».⁸ Прокурор, прочитавши цю заяву, а потім і всю «справу» Бурлаки, наказав слідчим шукати нові факти, тому що всі звинувачення були сфальсифіковані, а самого арештанта звільнили під майновий завдаток. Ця перерва у слідстві була дуже короткою — до Ніжина, нарешті, привезли Орловського, який з цього часу стає основною фігурою у справі колишніх денікінців. До нього разом з Бурлакою, котрого знову кидують у в'язницю, слідчі приєднують Яковенка та Яременка, але це були тільки допоміжні дійозі особи майбутнього судового процесу. Орловський був дійсно дуже неординарною особистістю. Виходець із козацької сім'ї, він здобув свого часу середню освіту, закінчивши Київську гімназію. Саме в той час Орловський починає революційну діяльність в Ніжині, де його застануть буремні події 1905 року. Молодий гімназист близько сходиться з ніжинським анархістом Медведєвим, в хаті якого переховується боївка анархіста-ін-

тернаціоналістів, котрі хотіли убити місцевого старшого городового Якимемка і поліцейстера Басанька. В останню хвилину ніжинська поліція оточує анархістів і починається справжній бій, під час якого бойовики гинуть, а Орловського разом з його другом заарештовують. Якщо останній потрапляє на каторгу, то майбутнього офіцера звільняють за відсутністю прямих доказів. Через рік Медведев тікає з Сибіру і друзі знову зустрічаються в Києві. Починається тривожне життя розповсюджувачів революційної літератури і агітаторів партії українських есерів. Друзі роз'їжджають по селах Ніжинського повіту, але це все скінчилося дуже трагічно для друга Орловського. Медведева збивають поліцейські у 1907 році, серед білого дня у Вертіївці, на очах того ж самого Орловського. Після цих «революційних університетів» Орловський виїжджає до Самари, де і живе до 1914 року. З самого початку першої світової війни він солдатом бере участь в боях на Галичині, заробляє там Георгіївські хрести за хоробрість і тяжке поранення. Після шпиталю Орловського направляють до Київської школи прапорщиків, після закінчення якої він знову в діючій армії — на Румунському фронті. Там нова нагорода — Орден Станіслава і нове поранення на початку 1917 року. Після цього молодий офіцер повертається додому в Івангород, де і починає брати участь в подіях, котрі відбувалися по всій Україні. Але все для нього починається з 1919 року.

На цьому місці треба знову звернутися до слідчих документів цієї «справи». Слідчі після довгого пошуку знайшли нарешті потрібного їм свідка. Це був Царенко, колишній командир Івангородського червонопартизанського загону, котрий старався догодити слідству як міг. «...Разом з загоном червоноармійців відступив за Десну і Бурлака, під впливом якого цей загін розколовся і 18 бійців разом з ним перейшли на сторону денікінців. Вони були ними заарештовані, відправлені на станцію Крути, де потім їх і розстріляли за наказом Орловського».9 Ознайомившись з усім цим, Орловський береться заперо і пише заяву окружному прокуророві, спростовуючи брехливі свідчення колишнього червоного партизана: «Під час розстрілу мене в Івангороді не було. У той час я вже був в офіцерській роті містечка Борзни... Про розстріл в Крутах я нічого не знаю, бо не мав до нього ніякого відношення.

Серед цих червоноармійців були Гриценко і Греда, котрі, залишилися живими і мешкають зараз в Ніжині. Прошу їх допитати».10 Офіційна відмова на його законні вимоги не зупиняє колишнього офіцера, і він пише нові заяви, тільки вже до республіканської прокуратури, в яких був дуже відвертий: «Я ніколи не співчував більшовизму, тому що я інтелігент і не міг погодитися з тим, як боролися з буржуазією в Івангороді. Місцева більшовицька організація почала більшовицьку діяльність з погромів єврейського населення, а потім почали грабувати і підпалювати хати не тільки багатіїв, але і бідноти. Місцеві більшовики забирали все до останньої копійки, а потім все це пропивалось. В цей час був забитий і мій батько...».11 Цього мужнього чоловіка чекісти вирішили довести до крайньої межі — розстрілу, зробивши його у своїх звинуваченнях ще й командиром гетьманського загону в 1918 році. І знову відкидає цю брехню Орловський у новій заяві: «По-перше, я ніколи не був на чолі цього загону, якого, до речі, в нашому містечку зовсім не було. Всі люди, котрі йдуть по цій справі, під час гетьманщини взагалі не були в Івангороді. Наприклад, Куценко жив в Києві, а один із братів Чорногів тільки в 1919 році повернувся з німецького полону...».12 Спростовує у цій заяві Орловський і звинувачення на його адресу по розстрілу 18 червоноармійців: «...Ми виїхали до Круг разом з Яковенком», тому що нам загрожував арешт за дезертирство. Найближча військова частина знаходилась в Крутах, тому ми туди і відправилися. По дорозі зустріли підводи з заарештованими, з якими і добралися до Круг».13 Коли далі знайомишся з цим документом, то стає зрозумілим, що Орловський, усвідомлюючи всю безвихідь свого становища, вирішив гідно іти до кінця, розставляючи все на свої місцея: «Ще в 1923 році на мого батька був написаний наклеп, що його господарство куркульське, що він бувший дворянин і що він організував хліборобський загін. Це було написано, незважаючи на те, що йому в 1918 році було 70 років. А потім його вбили, невідомо хто, а суд виніс рішення — у моєї матері відібрати хату і землю, а її разом з сестрою вислати до Сибіру. Між тим треба підкреслити, що в той час в Івангороді відбувалися дуже жорстокі події. Вночі вирізалися цілі родини і таким чином звільнялося від власників господарство, яке потім передавалося комусь за «революційні заслуги».14 На подібні спогади в той час не міг зваяжитися навіть той, хто був на волі, не кажучи вже про тих, хто сидів за тюремними ґратами.

Тим часом слідство повільно підходило до свого кінця. Разом з Бурлакою та Орловським на лаву підсудних повинні були сісти Яковенко та Яременко.

Із анкетних даних на Яковенка Степана Васильовича.

«...Народився на 1897 році. Батько був урядником, вбитий червоними в 1918 році... Був на фронтах першої світової війни і в 1916 році закінчив школу прапорщиків. Після лютневої революції 1917 року брав участь в українізації військових фронтів частин. З 1919 року служить в денікінських частинах і бере участь в боротьбі проти більшовиків».15 Подібний шлях пройшов і Яременко Іван Гаврилович, який народився в 1898 році. Служив в денікінській армії, з якою відступив до Криму. Потім була еміграція до Туреччини і повернення на Батьківщину по амністії в 1924 році.

Судовий процес, про який іде мова, почався 23 квітня 1927 року в Івангороді. Звинувачених захищали адвокати Бесараб, який прибув з Києва, і місцевий Литвинський, котрим сценаристи цієї судової комедії відводили незначну роль, але вийшло не так, як декому дуже хотілось. Все почалося з Бесараба, котрий вже на другій хвилині після відкриття суду заявив, що його треба відкласти, оскільки не з'явилися основні свідки — брати Фількенштейни. Суддя, трохи повагавшись, знайшов-таки вихід з цієї ситуації, заявивши, що це необов'язково, тому що брати живуть дуже далеко від Івангорода. На цьому адвокатська атака не скінчилася — той же Бесараб знову виступив з заявою, суть якої звелась до одного — справу треба відправити на розслідування. У ній немає протоколів допитів свідків з боку звинувачуваних. І ось в цю хвилину суддя справді завагався, йому тикнули під ніс «чекістські проколи» цієї справи, «зверху» давно пішла вказівка провести цей процес і затягувати далі слідство просто було неможливо. Тому він наказує охороні привести цих свідків прямо до залу суду і це, врешті-решт, врятувало життя підсудним, в першу чергу Бурлаці та Орловському. Один із свідків сказав, що знає Орловського з дитинства, і що той завжди був гарною людиною, мало того, ховав у себе євреїв під час білогвардійських погромів і не грабував селян. Це також підтвердили місцеві євреї з Івангорода Бандштейн та Хоцевич. Односельчанин Яременка Муха заявив суду, що того денікінці демобілізували в армію насильно. Але найбільш вагомими і цінними були свідчення Гриценка Романа Єфимовича, одного з 18 розстріляних червоноармійців, котрий чудом залишився живим: «...Нас відправляли тоді з зовсім іншими офіцерами, і допитували ті, котрих я не знаю... Мене відпустили, а інших розстріляли. Потім я взяв, що ці списки на розстріл зробив Куценко...».¹⁶

Основним свідком звинувачення був вже нам знайомий колишній червоний партизан Царенко, але його дуже швидко «забив» Орловський деякими фактами 1918 року: «Я дуже гарно пам'ятаю, як під час повстання проти гетьманців до мене в хату лопалися озброєні люди. На другий день я взяв, що то був ангеловський загін, яким командував Царенко».¹⁷ Орловський, мабуть, не підозрював, що зачепив одну із таємних сторінок більшовицького руху на Україні, про яку вже тоді ніхто не смів згадувати. Йдеться про наказ П'ятакова та Затонського, який вони віддали червоним артизанам, котрі залишились в Україні після поразки серпневого повстання 1918 року, — вступати в петлюрівські війська для продовження боротьби проти гетьманців та німців. Царенка більше додатково на суді не допитували, але, на жаль, не обійшлося і без прикрощів. Справа в тому, що Семен Бурлака після свого другого арешту, мабуть, морально зламався і на суді дав свідчення, що були дуже потрібні чекістам: «Я бачив Орловського серед білогвардійців, і чув, що він особисто проводив розстріл червоних».¹⁸ На це сам Орловський дуже швидко відреагував: «Я був противником радянської влади, тому що вихований в єсерівському дусі. Крім того, мої переконання склалися під впливом вбивства мого батька...».¹⁹ Більше йому говорити не дали, а після перерви був оголошений вирок — Яременку — три роки в'язниці, Бурлаці — п'ять років таборів, а Яковенко разом з Орловським були засуджені до страти. Зразу після цього була оголошена і «пролетарська милість» — на честь десятої роковини Жовтневої революції страту замінили десятирічним ув'язненням у таборах. Всім було ясно, що цей вирок безглуздий, бо жодне із звинувачень не було доведене. Після процесу засуджені засипали, у повному розумінні цього слова, всі інстанції своїми скаргами: вимагали скасувати вирок. У цьому їм допомагали і адвокати, і, як не дивно, всі вони досягли, хоч і частково, своєї мети. Яковенко і Бурлака вийшли на золу достроково, а Орловський звільнився з таборів через шість років. Доля Яременка невідома.

Прошло два роки і в 1929 році ніжинські чекісти знову згадали про цю справу. Отді до їх рук потрапив Чернога Іван, який згадувався у «справі» Бурлаки, як «бравший участь в розстрілі червоноармійців на станції Крути та в єврейських погромах». І знову був суд, на якому вже згадуваний нами Царенко дав потрібні свідчення: «...Чернога Іван розстріляв партизана Яструба, за його вказівкою були вбиті Фількенштейни, і розстріляно 18 червоноармійців».²⁰ Сам Чернога Іван, на якого звалили все в купу, всі звинувачення відкидав і вимагав на суді допитати його свідків, але все це було уже нікому не потрібно. Ще на початку суду Окружний партійний комітет висловив свою думку по цій справі: «Справа про звинувачення Черноги Івана Микитовича має дуже велике значення в наш час боротьби з класовим ворогом, тому доцільно його розстріляти».²¹ Що було і зроблено 5 листопада 1929 року.

Х Л І Б О Р О Б И

Друга хвиля судових розправ пройшла по колишніх гетьманцях або «хліборобах», як їх звали а народі. У свій час ці люди підтримували владу гетьмана Скоропадського в Україні, після повалення якої в 1918 р. вони жорстоко переслідувалися більшовицькою владою. Багато їх було розстріляно по вироках революційних трибуналів та ув'язнено з концтаборів. Починаючи з 1925 року, чекісти знову відкривають полювання на колишніх «хліборобів» і притягують їх до суду. Першим, хто розпочав цей список, був Пришиба Федір із села Адамівка Мринського повіту, якого було заарештовано у 1925 році в сусідній Білорусії. До цього він зумів в 1923 році втекти з камери смертників чернігівської в'язниці. Ще під час слідства Федір Пришиба написав заяву прокурору УРСР, в якій пояснив, чому і як він вступив до гетьманського загону

в 1918 році: «...Після того, як у 1917 році вибухнула революція, повалення царизму в селі Адамівка Мринського повіту місцеві жителі Лукін Микола, Демченко Петро і Власенко Іван організували банду і під шум революції в своїх корисних цілях здійснювали грабунки та вбивства місцевих жителів. Тоді в травні 1917 року вони спалили помешкання мого батька...».²² То були тяжкі часи, провісники кривавого розбою на Ніжинщині. Тимчасовий уряд, який взяв владу після повалення царату, безуспішно намагався вирішити тяжкі проблеми — в першу чергу питання про землю. Якщо в самому Ніжині весною і літом 1917 року було відносно спокійно, то у селах повіту наростала політична напруга. Хвилювалося селянство, настирливо чекаючи поділу панських земель, а поява більшовицьких агітаторів з їх кровожерливими закликами «класової боротьби» ще більше розпалювала пристрасті. Більшовики, а в основному це були дезертири з армії, закликали до знищення не тільки поміщиків, а і заможних селян. У цих громил зразу знайшлися добровільні помічники, які скориставшись обставинами, не проти були поживитися за рахунок інших. Ось тоді почали горіти вночі селянські хати, в тому числі і помешкання сім'ї Пришиби, а незабаром пролилася і кров.

Із свідчень Пришиби Федора.

«...У липні 1917 року ці злочинці захопили мого батька, який косив траву в полі. Зв'язали його і на підводі завезли до лісу...».²³

Федір на все життя запам'ятав ту страшну хвилину, коли їх кобила прийшла до воріт дому і, сповіщаючи про страшну біду, жалібно заржала Пролунав страшний материнський крик, і вона впала біля закривавленої підводи, а він розширеними від жаху очима дивився на те, що залишилось від його батька. Злочинці взули його «в червоні чоботи», зідравши з ніг шкіру. Потім кололи багнетом в груди, але і цього здалося мало катам, майбутнім більшовикам. Вони відтяли своїй жертві голову, і кинули в ноги знівеченого трупа. Про все це Федір і писав в заяві прокурору республіки. Вже потім під час слідства він додав, що в ту страшну годину, він дав клятву над тілом свого батька помститися його вбивцям. Мабуть, це дійшло і до вбивць, бо вони знову налітають на помешкання Пришиб, щоб розправитись з Федором, але оскільки його не було на той час вдома бандити розграбували останні пожитки і замітаючи сліди, вбили випадкового свідка Івана Кияшенка.

Після жовтневого перевороту в Петрограді Хоменко, Демченко і Власенко стали більшовиками і продовжували повальні вбивства, грабунки «класових ворогів». На початку 1918 року Федір Пришиба чудом тікає від їх кулХ і переховується в лісі. У рідному селі він з'являється після того, як на Україні встановлюється влада гетьмана Скоропадського. Вбивці його батька стають червоними партизанами. Думка ж про помсту за страждання батька не покидає Федора, і коли йому стає відомо, де переховуються червоні, серед яких були і кати його батька, він без довгих роздумів наводить на них німецький загін. Після короткого бою партизани, які лишилися живими, були розстріляні німцями. Так відбулася помста, на яку Федір мав право. Потім була подальша боротьба з більшовиками на фронтах громадянської війни, після якої він потрапляє до рук чернігівських чекістів, отримує смертний вирок і тікає, як уже згадувалось, у 1923 році.

У 1925 році слідство по його «справі» було дуже коротким. В його ході робилося все, щоб події літа 1917 року в селі Адамівці не вийшли, як кажуть, на поверхню. Для цього, в першу чергу, підбиралися свідки, які були колишніми червоними партизанами або рідними загиблих у 1918 р. бандитів. Наприклад, Пигиба заявив, що «...Пришиба хотів нас розстріляти, але німці цього не зробили, а відправили нас до в'язниці. Мій родич Пигиба Іван та його сини були побиті Пришибою».²⁴ Другий так званий свідок Демченко завіряв слідчих: «...Пришиба Федір був організатором хліборобських загонів у селі Адамівці. Він розстріляв Шкарупу, Хоменка та Демченка».²⁵ А якась Попова дійшла, до того, що звинуватила Пришибу у вбивстві сільського активіста, незважаючи на те, що сам Федір в цей час був дуже далеко від рідного села. Вже на початку слідства підсудний добре зрозумів, що на нього хочуть «повісити» всі вбивства, котрі скоїлись в Адамівці у 1918 році і пізніше. Тому він наполегливо вимагає, щоб слідство допитало свідків з його боку, які могли б підтвердити події і факти, пов'язані з вбивством його батька влітку 1917 року. Чекісти йому в цьому відмовляють, бо в такому разі свідків зібралось би, мабуть, пісела. Суд над Федором був таким же самим швидким, як і попереднє слідство. У своєму останньому слові звинувачуваний ще раз заявив: «Я вказав німецькому загоні на місце, де переховувались червоні партизани, серед яких були і вбивці мого батька... Німці їх розстріляли».²⁶ Вирок молодому меснику був жорстоким — розстріл, але, зваживши на те, що Федору в 1918 році було всього 20 років, страту замінили 10 роками ув'язнення в таборі. Подальша доля Федора Пришиби невідома.

Незабаром на Ніжинщині знову відбулися подібні судові процеси, але вже більш масові. Такою була «справа носівських «хліборобів» і подальший суд на ними.

На світанку 26 листопада 1925 року польсько-радянський кордон перейшов літній чоловік. У прикордонній комендатурі він написав заяву, в якій пояснював свою появу на радянській землі: «Я, Ворона Митрофан Іванович, під час своїх поневірянь за кордоном працював у польських селян, виконуючи тяжку роботу. Думки про по-

«вернення додому не залишали мене., і я вирішив повернутися на Україну. Польська влада почала мене переслідувати і після мого арешту мені наказали залишити країну».²⁷ На першому допиті в тій же комендатурі Ворона відверто розповів слідчому всю історію свого життя. Так, він був у 1918 році в Носівському «хліборобському загоні», потім воював проти більшовиків в лавах денікінської армії. Разом зі своєю частиною перейшов до Румунії, але дуже швидко повернувся на Україну під чужим ім'ям. Відчувши до себе підвищену увагу полтавських чекістів, Ворона знову зникає, на цей раз до Польщі. Колишній гетьманець нічого не приховував, маючи надію на амністію, але жорстоко прорахувався. Замість обіцяної свободи Ворону відправляють у рідні місця для продовження слідства. Так починалася ця справа на наших Теренах.

На Ніжинщині тоді проживало чимало колишніх гетьманців, які свого часу були рядовими у цих загонах. Вони декілька разів пройшли чекістські перевірки і до 1925 року їх не чіпали, але час невблаганно змінювався на гірше. У селах Ніжинського округу збільшувався опір радянській владі, котра вперто підводила селян до колективізації. Тому вона вишукувала потенційних супротивників своєї політики, щоб їх «нейтралізувати». Безумовно, колишні гетьманці або «хлібороби», як ніхто інший, підходили на роль цих супротивників, і чекісти тільки чекали випадку, щоб розправитися з ними. Затримання Ворони на кордоні і відправлення його на Ніжинщину дало їм таку нагоду. Місцеве ДПУ, як свідчать архівні матеріали, дуже швидко заарештувало мешканців Носівки, які в 1918 році мали відношення до «хліборобського загону». Перші допити затриманих нічого не дали слідчим, всі вони відкидали звинувачення «в переслідуванні та розстрілі червоних партизанів».²⁸ Головний звинувачений Ворона на першому і останньому допиті заявив: «Я служив в загоні «хліборобів» тому, що захищав своє село від бандитів».²⁹ Після цього слідчий, залишивши його та інших заарештованих у спокої, почав шукати свідків проти них. Але і в цьому спочатку не було досягнуто бажаного результату. Наприклад, Хоменко, який назвав нові імена «активних у минулому контрреволюціонерів — Белобловського, Мудрого, Лимана-Злого, Готського та Рогового», так і не зумів конкретними фактами довести їх «злочинства проти радянської влади у 1918 році». Тому в кінці своїх свідчень Хоменко повинен був наголосити: «...В загоні «хліборобів» були такі, які не брали активної участі в його діяльності... Носівка—велике містечко, і мені не довелося бачити їх справи».³⁰ Те, що слідство пішло в такому напрямку, було закономірно, бо в чекістських кабінетах дійсно мучили рядових хліборобів, які не мали великої провини перед своїми земляками, і про яких все і всі знали. Слідство почало заходити в глухий кут, але тут чекістам підказав вихід із нього колишній червоний партизан Шиша: «...Цікаві факти можуть дати жінки та інші родичі загиблих партизан...».³¹ Можна тільки дивуватися, як слідчі самі до цього не дійшли. Після того, як почалися допити цих нових свідків, «справа» почала знову розкручуватися.

Із свідчень Покинй-Бороди, колишнього червоного партизана.

«Після розгрому нашого загону, багато червоних партизан загинуло... «Хлібороби» над ними знущалися... Мого пораненого в живіт батька водили по селу з плакатом на шиї: «Я — бандит», а потім його розстріляли».³²

Таких матеріалів слідчими було зібрано дуже багато, і в цьому не було нічого дивного. Громадянська війна у будь-якій країні — це перш за все виняткова жорстокість супротивників до своїх ворогів, і події 1918 році на Ніжинщині не були в цьому плані винятковими. Українські більшовики за допомогою своїх російських товаришів розпалили багаття громадянської війни на Україні. Червоні партизани під час гетьманщини знищували заможне селянство під корінь, а ті відповідали їм не менш жорстоко протидією. Мабуть, зовсім не випадково носівський загін «хліборобів» складався у той час із 300 чоловік. Особливо ця боротьба загострилась після поразки серпневого повстання 1918 року під проводом Кропив'янського. Тоді гетьманці почали справжнє полювання на червоних, але якщо б перемогли останні, то відбувалося б те ж саме, тільки розподіл на переможців і переможених був би іншим. Більшовики це неодноразово довели у 1919—20-х роках.

Черговий свідок, теж із колишніх червоних партизан, згадує у своїй заяві місцевого вчителя Прищепу Митрофана, брат якого був у цей час вже заарештований як «хлібороб»: «...Він був організатором загону, і це він заохочував людей до нього, які в його руках були сліпим зняряддям».³³ У появі цих свідчень теж була своя зловіща «чекістська закономірність». Ніхто з заарештованих у справі носівських «хліборобів» не міг «дотягнути до «місцевого ідейного натхненника націоналістичної контрреволюції». Всі вони були простими та безграмотними селянами, тому таку страшну роль в чекістському сценарії повинен був зіграти український інтелігент. Прищепу повністю підходить для цього як колишній керівник носівської «Просвіти» у 1918 році. Слідчим тільки залишалось зібрати на нього «компромат», що й було зроблено.

Із свідчень Касьяна С. Б., вчителя носівської школи.

«Здається, у 1919 році я чув від вчителя Павленка, що Прищепу був на виборах гетьмана Скоропадського в місті Києві, де він проголосив промову...».³⁴ Після цих свідчень свого колеги Прищепу був заарештований і це був початок його кінця. Ві-

рячи у справедливості правосуддя, вчитель намагається врятувати своє життя за допомогою правди. Це був дуже слабкий аргумент, особливо у чекістських лабетах, але утопаючий, як кажуть, хватається за соломинку. У своїй заяві на ім'я ніжинського прокурора він пише: «Я в загоні «хліборобів» не був і ніякого відношення до нього не мав... В той час я був на курсах в Ніжині...».³⁵ (Такі курси дійсно діяли при Ніжинському історико-філологічному інституті і його свідчення можна було легко перевірити). Наступного разу Прищепу звертається із письмовою заявою до губернського прокурора, в якій робить наголос на своїх заслугах перед радянською владою: «В січні 1925 року я брав участь в роботі Першого Всеукраїнського Вчительського з'їзду і був обраний від Чернігівщини до його президіума. Потім підписав декларацію до ЦК КП(б)У від вчителства України».³⁶ Всі ці потуги були даремні, бо його доля уже була вирішена в кабінетах Ніжинського ДПУ. Мабуть, це була єдина «удача» слідчих на той час, тому що пройшло декілька місяців, і вони знову вперлися в глухий кут, опинившись там, де починали рік тому. Емоційних свідчень, як вже вказувалось вище, було дуже багато, але в них знову бракувало основного — прямих доказів проти заарештованих, і справа дійшла до того, що частину з них довели звільнити під майнову заставу. Дехто зітхнув з полегкістю, що під суд піде тільки Ворона, але сподівання були марні, адже чекісти не хотіли та і не могли визнати своєї поразки. Вони пішли на пряму провокацію, підготувавши лжесвідка Єритченка Павла Степановича. Ця людина мала темну біографію і, як ніхтій інший, підходила для цієї брудної роботи. У свій час Єритченко служив в ЧК, потім, закінчивши юридичні курси, почав працювати юристом. Цей новоспечений «радянський фахівець» відзначився тим, що декілька разів був під судом за спроби згвалтування та хабарництва. Останнє якраз і привело його знову до Ніжинської в'язниці. Такий «свідок» для ніжинських чекістів був знахідкою, і «обробити» його було дуже легко, пообіцявши свободу. Заради цього Єритченко був згоден на все. Йому не вперше було підводити невинних людей під розстріл — пройшов гарну школу в свій час в ЧК. Сам Єритченко був у партизанському русі дуже незначною фігурою, і тому його колишні «колеги», розуміючи це, зробили його «підпільником», який... «все знав і есе бачив особисто».³⁷

«Ворона Митрофан їздив з німцями та гайдамаками ловити партизанів... Партизана Пивовара били нагами, а потім прикладом гвинтівки розбили голову, після чого він помер. Юфченко, Лиман, Петренко, Гаврилов довели своїми знущаннями до самогубства партизана Шаулку... Партизана Броварця спочатку побили, а потім йому розрізали живіт... Гавриленко та Яковлев розстріляли партизанів Кобанця та Золотаря. Всі партизанські жертви пройшли через Гавриленка, Гордея, Борща, Пчелу, Ющенка, Мазура, Петренка, Козла та Ляшенка».³⁸ Не забув додатки цей свідок і таке: «Прищепу Митрофан, вчитель, був керівником-натхненником «хліборобського загону».³⁹ Єритченко настільки знахабнів, що вирішив нажитися на страшному людському лихові, причиною якого він став сам.

Із заяви Прищепи М. І. старшому слідчому окружного суду:

«На другий день мого перебування в Ніжинській в'язниці до мене підійшов Єритченко і заявив, що мій арешт заінсценований ним. Потім він знову чіплявся до мене і до інших арештантів «по справі Ворони» з пропозицією змінити нам міру перебування під слідством до суду, мовляв, він домовиться про це із старшим слідчим, якого знав ще із ЧК, але для цього потрібно заплатити великі гроші. Потім він казав нам, що все залежить від нього і в іншому випадку він всіх підведе під розстріл».⁴⁰ Ось таке відбувалося у ніжинській в'язниці під час цього слідства. Довелося слідчим рятувати свого «свідка», бо попереду вже був судовий процес, котрий почався 19 квітня 1928 року. На ньому все пройшло дуже вдало для слідства. Допитувалися тільки свідки звинувачення, а 16-ти підсудним у цьому було відмовлено. Останню крапку в цьому «судилищі», а інакше його не назвеш, поставив окружний прокурор своєю промовою, яка і через 70 років після цих подій вражає своїм цинізмом: «На перший погляд, може здатися, що віддаленість подій по цій справі загубила їх значення... Але коли добре розібратися, в цих свідченнях то і сьогодні «справа» носівських «хліборобів» не втратила свого значення. Ми зараз не гарантовані від спроб пошкодити нашому будівництву, бо ми в оточенні капіталістичних країн, та в облозі отаких неблагонадійних осіб, яких ще дуже багато не виявлено... Мова могла бути б про амністію, але це «справа» не про трудящих. Іншої назви їм, як куркулі, ми від свідків не чули. Це далеко незвичайні люди по своїй соціальній та класовій природі. Вони являються прямими ворогами радянської влади, котрі не сьогодні, так завтра знову візьмуть бідняка та робітника за горло... Ті злочини, які вони скоїли, треба розглядати, як злочини певної політичної організації... Відповідальність мусить бути загальною. Із злочинців найбільш виділити Ворону та Прищепу Митрофана Івановича, для котрих ми вимагаємо розстрілу... Решта підсудних, за винятком Уха, Чурикова та Дедюка, яких треба виправдати, позбавити волі».⁴¹

29 квітня 1928 року був оголошений вирок суду — Ворону та Прищепу до розстрілу, а решта підсудних отримала ув'язнення в концтаборах від 5 до 10 років.

На цьому розправа над колишніми «хліборобами» не скінчилася і, як невдовзі з'ясувалося, ця носівська «справа» була тільки початком нової кривавої вистави, яку

далі розкручували ніжинські чекісти. «Справа хліборобів» села Селище Мринського повіту почалася з арешту Олійника Тараса Михайловича 25 березня 1928 року. Але якщо спочатку планувалось разом з ним на лаву підсудних посадити 6 його односельчан, то потім слідчі вирішили на Олійника завести окрему «справу», як «на політичного керівника «хліборобського» загону». У звинуваченні Олійнику було сказано: «Був керівником «п'ятірки», котра вносила смертні вирокі червоним партизанам. За її наказом 18 серпня 1918 року було розстріляно багато партизан. Сам Олійник видав партизанський загін німцям».⁴² Недоведеність всіх цих звинувачень була настільки очевидна, що ніжинський прокурор Онуфрієнко повернув цю «справу» на доопрацювання, і тільки після цього вперше був допитаний сам звинувачений, свідчення якого повністю висвітлюють події 1918 року в селі Селище: «Після повалення Тимчасового уряду в нашому селі почав діяти комітет селянських та солдатських депутатів, котрий наклав дуже велику контрибуцію на заможних селян... Коли до влади на Україні прийшов гетьман Скоропадський, то всі ці комітетчики були заарештовані і відправлені в Козелець. Їх рідні зверталися туди з проханням звільнити їх, але їм відповідали, що для цього потрібна письмова згода союзу «хліборобів» села, якщо такий існує. Заарештовані почали прохати мене, Радченка та Ювка Трофима, та інших підписатися під цим проханням, але для цього треба було створити цю спілку. Ми довго не погоджувалися, але потім зробили це».⁴³ Таким чином, були звільнені колишні сільські комітетчики і до самого серпневого повстання 1918 р. «хліборобський загін» села активних дій не вів, що, до речі, підтвердилося і свідками. Але та складна ситуація, що склалась після поразки повстання червоних партизан, не обійшла стороною це село. Син Олійника Федора зненацька наскочив на залишки партизанського загону в лісі. Останні, довідавшись, чий він син, дуже тяжко його побили і той, вирвавшись з їхніх рук ледь живим, навів на них німецький загін, котрий у той час був в селі. Після короткого бою частина партизанів була розпорошена по лісі, а ті, котрі потрапили до полону, розстріляні німцями.

Чекісти, як завжди, дуже ретельно підібрали свідків, але і вони не могли повністю підтвердити звинувачення Олійника. Вже знайомий нам Покин-Борода підтвердив тільки одне: «...Олійник Тарас в селі Селище вішав партизанам на ший плакати «Я — бандит».⁴⁴ Недалеко від нього пішов ще один свідок Чекан: «В той час поведінка Олійника була дуже загрозна для бідноти».⁴⁵ Але зовсім розчарував слідчих якийсь Шульга: «В селі Плоскому комендант хотів стріляти з кулемета по людям, але до нього підійшов Олійник, вдарив його по руці і сказав: «Що ти робиш, дурню». Більше ніяких свідчень по цій «справі» немає, і за всіма «законами» юриспруденції Олійник мав бути звільнений ще до суду, але це могло б статися де завгодно, тільки не в Радянському Союзі. Суд був дуже швидким і сфальсифікованим, як і все слідство по цій «справі». Олійника було засуджено до розстрілу, і цей вирок над ним був виконаний у ніжинській в'язниці 9 січня 1929 року.

Потім пройшли менш гучні суди над колишніми гетьманцями 1918 р. із сіл Омбиша, Хрещатого, Талалаївки та Лосинівки, що розкручувалися за одним і тим же, знайомим нам, сценарієм — фальшиві звинувачення, свідки та недоведеність звинувачень, а хотім — розстріли й ув'язнення в концтаборах. Все це було прелюдією великого терору 1937—1938 рр.

Джерела та література:

- 1 Хронологічне зібрання Законів, Указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. — К., 1963. — Том 1. — С. 198.
- 2 Філіал ДАЧО м. Ніжині — Ф. — 5295. — 1 — Од. зб. 16. — С. 12.
- 3 Там само. — С. 13.
- 4 Там само. — С. 16.
- 5 Там само. — С. 17.
- 6 Там само. — С. 19.
- 7 Там само. — С. 20.
- 8 Там само. — С. 23.
- 9 Там само. — С. 26.
- 10 Там само. — С. 28.
- 11 Там само. — С. 29.
- 12 Там само. — С. 34.
- 13 Там само. — С. 36.
- 14 Там само.
- 15 Там само. — С. 44.

- 16 Там само. — С. 46.
- 17 Там само. — С. 52.
- 18 Там само. — С. 54.
- 19 Там само. — С. 62.
- 20 Філіал ДАЧО в м. Ніжині. _— Ф. _—416. — Оп—3. — Од. зб — і _
- 21 Там само. — С. 136.
- 22 Філіал ДАЧО в м. Ніжині. Ф — 5225. — Оп-2. — С, І4 17
- 23 Там само. — С. 20.
- 24 Там само. — С. 23.
- 25 Там само. — С. 26.
- 26 Там само. — С. 28.
- 27 Філіал ДАЧО в м. Ніжині. — Ф —5295. — Оп-2. — Од. зб. 19, — С. 4.
- 28 Там само. — С. 12.
- 29 Там само. — С. 19.
- 30 Там само. — С. 25.
- 31 Там само. — С. 32.
- 32 Там само. — С. 44.
- 33 Там само. — С. 49.
- 34 Там само. — С. 52.
- 35 Там само. — С. 63.
- 36 Там само. — С. 75.
- 37 Там само. — С. 80.
- 38 Там само. — С. 85.
- 39 Там само. — С. 102.
- 40 Там само. — С. 103.
- 41 Там само. — С. 103.
- 42 Філіал ДАЧО в м. Ніжині. — Ф. 5295. — Оп-1. — Од. зб. 20. — С. 10.
- 43 Там само. — С. 25.
- 44 Там само. — С. 30.
- 45 Там само. — С. 37.

